

УДК: 378:37.091.3:796.011.3

О. О. Солтик,

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент
(Хмельницький національний університет)

Soltyk_sasha@i.ua

ВИЗНАЧЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ІНДИВІДНИМИ ЯКОСТЯМИ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І ПОКАЗНИКАМИ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ

Анотація

У статті досліджено професійну надійність вчителя фізичної культури. Звертається увага на вплив якостей вчителя на показники професійної надійності. Зокрема, проаналізовано зв'язок між індивідними якостями педагога і показниками його надійності: безпомилковістю, самовіддачею і ефективністю. Визначено низку взаємозв'язків, які вказують на існування залежності між індивідним рівнем учителя і його професійною надійністю.

Ключові слова: професійна надійність, вчитель фізичної культури, індивідні якості.

Summary

The article deals with professional reliability of a teacher of physical education. Attention is paid to the influence of qualities of a teacher on the indices of professional reliability. Namely, the connection between individual qualities of a teacher and indices of his/her reliability (faultlessness, self-devotion, and efficiency) has been analyzed. A number of connections that indicate on the available correlation between individual level of a teacher and his/her professional reliability has been defined.

Key words: Professional Reliability, Teacher of Physical Education, individual qualities.

Постановка проблеми. Проблема підготовки вчителів фізичної культури знаходиться в центрі уваги багатьох науковців. Одним із головних завдань, покладених на вчителя фізичної культури, є організація рухової діяльності учнів. У сучасних умовах, що характеризуються погіршенням стану здоров'я учнів, зниженням їх рухової активності, рівня фізичних можливостей, функціональних резервів організму тощо, роль учителя тільки зростає. Саме тому є актуальним пошук нових шляхів, спрямованих на покращення якості підготовки вчителя фізичної культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Розглядаючи проблему формування професійної надійності як один із дієвих напрямків покращення якості професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури, важливо окреслити основні особистісні детермінанти, які мають безпосередній вплив на надійність педагога. На сьогодні накопичено значний науковий досвід, який засвідчує наявність впливу якостей фахівця на його надійнісні характеристики.

Так, Л. Северіна [8, 24] виявила тісний зв'язок між розвитком професійно важливих психічних якостей, психофізіологічних станів і працездатності з показниками надійності. Також підтверджено залежність надійності праці людини від якості його професійної підготовки, індивідуальних особливостей, властивостей нервової системи, особистісних чинників тощо.

Новий підхід визначення надійності був розглянутий у дослідженнях Г. Нікіфорова, якими доведено тісну залежність надійності діяльності зі станом здоров'я людини [6]. В. Бодров дослідив надійність людини як системну властивість, що характеризується специфічною сукупністю професійних, психологічних (особистісних, когнітивних та ін.) і фізіологічних якостей і функції на різних рівнях регуляції трудової активності [3].

За поглядами В. Пушкіна [7, 173], надійність людини передбачає оптимальне співвідношення його індивідуальних психофізіологічних властивостей з моральними якостями, духовним світом людини.

Виділяти три окремих сторони (предметну, моральну, психічну) при оцінці надійності запропонував В. Уакієв [10]. Предметну сторону надійності вчений пов'язує із об'єктом діяльності. Взаємовідносини і взаємодія між людьми утворює моральну сторону надійності. Окремі психічні властивості суб'єкта діяльності, пов'язані із самовідданістю, витримкою, стійкістю психічних і вольових процесів, вказують на психічну сторону надійності.

З іншого боку, спостерігається зв'язок між виникненням помилок та психологічними процесами в людини, порушення яких призводить до зниження надійності. Так, Л. Гримак і В. Пономаренко [4] встановили виникнення помилок внаслідок порушеного психічного стану людини, викликаного різними конфліктними випадками як на роботі, так і в побуті, попередніми професійними невдачами тощо. Низка помилок обумовлена індивідуальними особливостями людини, пов'язаними із низькою професійною підготовкою, недостатньою сформованістю професійних компетентностей, зміненням функціональним станом унаслідок захворювання, втоми, перенапруження тощо [2]. Безперечно, на надійність впливають особливості нервової системи, психологічних властивостей, індивідуальні властивості пам'яті, мислення, уяви, відчуття та сприйняття, також атенційні процеси.

У дослідженнях [91, 41] було встановлено прямопорційний зв'язок між рівнем фізичної підготовленості та бажанням займатись професійною діяльністю, підвищувати рівень професійної кваліфікації та самовдосконалюватись. Іншими словами, рівень фізичної, рухової підготовленості відіграє значну роль у професійному становленні вчителя фізичної культури, сприяє його кар'єрному зростанню.

Як видно із наведеного короткого аналізу, якості фахівця мають зв'язок із надійністю його діяльності. Разом із тим, відсутність відомостей щодо впливу якостей вчителя фізичної культури на його показники надійності не дає нам змоги повноцінно досліджувати проблему формування надійності майбутнього педагога. Ця обставина обумовила вибір мети нашого дослідження.

Мета статті – дослідити вплив якостей учителя фізичної культури на показники професійної надійності.

Підґрунтям подальшого дослідження стало використання кількох положень, а саме, формулювання поняття професійної надійності вчителя фізичної культури, під яким ми розуміємо професійну активність педагога, що характеризується достатнім рівнем ефективності,

самовіддачі та безпомилковості при змінних умовах професійно-педагогічного середовища під час уроку з фізичної культури. Іншою важливою обставиною стало представлення вчителя фізичної культури на трьох рівнях: індивідуальному, особистісному та суб'єктному [1]. Аналіз особи вчителя на зазначених рівнях представляє для нас особливий інтерес, оскільки для вчителя фізкультури важливо не тільки особистісні та суб'єктні якості, а й фізичні можливості, тілесність, що якраз відображається на індивідуальному рівні.

Водночас, урахувавши великий обсяг якостей, якими характеризується вчитель фізичної культури, для подальшого визначення їх впливу на надійність зупинимось лише на тих, які відносяться до індивідуального рівня.

Серед основних якостей індивідуального рівня, які, на наш погляд, є важливими при дослідженні надійності, розглядаємо: стан серцево-судинної і дихальної систем, морфологічну будову, вік та характеристику нервових процесів (збудження, гальмування, рухливість і врівноваженість). Кожна із означених якостей визначалась окремими методами та методиками. Так, розглядаючи морфологічні показники з позицій важливості і можливостей їх зміни у професійній діяльності вчителя фізичної культури виділяємо м'язовий компонент. Урахувавши те, що вчитель фізичної культури під час проведення уроків знаходиться в постійному русі, виконує безліч переміщень, тому, на наш погляд, м'язовий компонент має вагоме значення. Для встановлення кількісного значення м'язового компонента використано індекс розвитку мускулатури.

Для оцінки рівня функціональної системи зупинимось на двох найважливіших системах з точки зору забезпечення життєдіяльності організму і його дієздатності. До таких систем відносимо серцево-судинну і дихальну.

З багатьох показників, якими характеризують роботу серцево-судинної системи, найбільший інтерес у рамках проведення нашого дослідження має функціональна проба Руф'є. Її використовують для оцінки адаптації роботи серцево-судинної системи до фізичного навантаження. Окрім того, пробу Руф'є розглядають як непрямий та простий метод визначення фізичної працездатності.

Поряд із серцево-судинною системою велике значення для забезпечення функціональної роботи організму відіграє дихальна система. Одним із способів оцінки функціональних можливостей дихальної системи є гіпоксичні проби, сутність яких полягає в спроможностях людини затримувати дихання. Особи, які мають вищі можливості із затримки дихання, краще переносять фізичне навантаження. Використаємо дві найбільш поширених функціональних проби: пробу Штанге і пробу Генча.

Іншим важливим показником індивідуального рівня є статевовікові особливості. У ході проведення анкетування вчителі зазначали в бланку відповідей свій вік, стаж роботи і стать. Вік людини відіграє велику роль у процесі професійного становлення. Набуття професійних умінь і навичок, підвищення рівня професійної майстерності безпосередньо пов'язані із такими процесами, як самоосвіта, самовиховання, самовдосконалення,

які значно розтягнуті в часі. Досвід і майстерність набуваються з віком. З іншого боку, специфіка діяльності вчителя фізичної культури, яка пов'язана із його руховою активністю, навпаки зі старшим віком призводить до погіршення рухових можливостей. Ця обставина обумовлює необхідність урахування вікового показника у ході дослідження надійності вчителя фізичної культури.

Окрім зазначених показників індивідуального рівня, важливим є особливості нервової системи. Серед багатьох проявів нервової системи зазвичай виділяють процеси збудження і гальмування, рухливість і врівноваженість. Загалом, характеристика психічних процесів утворює сукупність індивідуальних властивостей психіки, характеризує динаміку психічної діяльності. Зазначені процеси нервової системи визначають темперамент людини – вроджену і малозмінну властивість людської психіки, що визначає реакцію людини на інших людей та обставини [5]. Сила нервової системи є підґрунтям багатьох властивостей характеру особистості (наполегливість, упорність, цілеспрямованість, силу мотивацій і мотивів, зокрема, і надійності).

Важливість дослідження властивостей нервової системи підтверджується працями Б. Смірнова [9], в яких виявлені численні приклади того, що особи, які мають різні властивості нервової системи, в однакових умовах відрізняються показниками надійності.

Така властивість нервової системи, як сила, допомагає людині краще працювати в складних, змінних умовах, протидіяти перешкодам, які виникають. Висока рухливість нервових процесів має позитивне значення в умовах, де потрібно часто переключати увагу з одного об'єкта на інший, одночасно контролювати перебіг декількох процесів тощо. І, навпаки, особи з малорухливою нервовою системою можуть краще сконцентруватись на виконанні певного завдання, не відволікатись на інші другорядні чинники.

Властивості нервових процесів мають велике значення в професійній діяльності фахівця, зокрема, вчителя фізичної культури. Для визначення темпераменту педагога використовуємо опитувальник темпераменту Я. Стерляу.

Окрім якостей індивідуального рівня, були встановлені емпіричні дані з показників надійності вчителя фізичної культури. Так, самовіддача визначалась двома окремими показниками: функціональною самовіддачею і мовленнєвою активністю вчителя. Чисельне значення функціональної самовіддачі становила середня частота серцевих скорочень під час уроку; мовленнєву активність характеризувала кількість слів, проголошених учителем за урок. Ефективність визначалась за двома показниками – моторною і загальною щільністю уроку. Безпомилковість нами була означена як відхилення проведеного уроку від конспекту та змістове наповнення уроку. Чисельне значення ступеня відхилення уроку від конспекту становить відношення суми часу, витраченого на фізичні вправи, які за дозуванням, встановленим за кількістю або тривалістю, відрізнялись від запланованих у конспекті до загальної тривалості уроку. Змістову наповнюваність уроку ми визначали за кількістю фізичних вправ, які вчитель використав під час уроку.

Виявити і вирахувати означені показники стало можливим у ході проведеного експерименту, у якому взяли участь учителі й учні, які проводили уроки з фізичної культури. Оскільки загальна кількість вчителів, що взяли участь в експерименті, склала 107 осіб, для подальшого кореляційного аналізу були встановлені межі критичних значень для показника кореляції: $r_{кр} = 0,196$ при $p \leq 0,05$; та $r_{кр} = 0,258$ при $p \leq 0,01$;

Охарактеризуємо кілька зв'язків, які були виявлені в ході дослідження. Так, стан дихальної системи вчителя фізичної культури, який визначався за часом затримки дихання на вдиху і на видиху, має вплив на низку показників надійності. Частина зв'язків існує між можливостями затримувати дихання і мовленнєвою самовіддачею: затримка дихання при максимальному вдиху і кількість слів, сказаних учителем в основній частині уроку, $r = 0,233$ при $p \leq 0,05$. Ще тісніший зв'язок на рівні $p \leq 0,01$ було виявлено між затримкою дихання при максимальному видиху і кількістю слів в основній частині уроку $r = 0,271$. На рівні тенденцій $p \leq 0,05$ можливості затримувати дихання мають вплив і на загальну кількість слів, сказану вчителем за весь урок $r = 0,207$. Ці дані вказують на те, що стан дихальної системи у вчителя фізичної культури має важливе значення в забезпеченні діяльності вербального апарату. Так, учитель, який краще може затримувати дихання, спроможний більше проголосити слів під час уроку, надати корисної інформації учням. Ця залежність притаманна саме вчителям фізичної культури, оскільки на відміну від інших педагогічних професій учитель-фізкультурнику часто доводиться реалізовувати свою мовленнєву діяльність під час руху, в умовах значного фізичного навантаження.

Окрім мовленнєвої самовіддачі, вплив дихальної системи було виявлено і відносно показника надійності, ефективності. Так, було встановлено, що високі показники затримки дихання призводять до зменшення моторної щільності уроку $r = -0,214$ при $p \leq 0,05$. Таку особливість можна пояснити тим, що, як зазначалось вище, збільшення можливостей дихальної системи впливає на мовленнєву активність вчителя. У свою чергу, надання переваги вербальному спілкуванню з учнями, збільшення частки уроку, коли вчитель здійснює пояснення, подає новий матеріал, зазвичай відбувається за рахунок зменшення рухової активності учнів, яка впливає на моторну щільність. Окрім зменшення моторної щільності уроку, вплив дихальної системи було виявлено і по відношенню до змістового наповнення уроку $r = -0,249$ при $p \leq 0,05$ (затримка дихання на вдиху), та $r = -0,26$ при $p \leq 0,01$ (затримка дихання на видиху).

Було встановлено, що вчителі, які мають кращі показники із затримки дихання на вдиху $r = -0,239$ при $p \leq 0,05$ та на видиху $r = -0,283$ при $p \leq 0,01$, мали значно менші показники середньої частоти серцевих скорочень на уроці. Це свідчить про те, що при виконанні фізичного навантаження у вчителів недостатній розвиток дихальної системи частково компенсується підвищеною роботою серцево-судинної системи, зокрема за рахунок підвищення частоти серцевих скорочень.

Наступний зв'язок було виявлено між морфологічним показником і

показником надійності самовіддачі. Так, учителі фізичної культури, які мають краще розвинену м'язову систему, характеризуються більшою самовіддачею зі збільшенням частоти серцевих скорочень на уроці $r = 0,201$ при $p \leq 0.05$.

Далі зупинимось на зв'язках, виявлених між показниками професійної надійності вчителя фізичної культури і його віковими даними. Так, було встановлено зв'язки із вербальною складовою самовіддачі вчителя. Найбільш значущий зв'язок на рівні $r = 0,311$ при $p \leq 0.01$ було встановлено між віком учителів фізичної культури і кількістю слів, проголошених у підготовчій частині. Також на рівні $r = 0,214$ при $p \leq 0.05$ виявлено зв'язок із темпом мовлення в підготовчій частині. Ці дані вказують на те, що з віком учителі все більше часу й уваги приділяють поясненню завдань, які виносяться на урок, їх значення для учнів; збільшують і вербальний супровід фізичних вправ, які здійснюють у підготовчій частині уроку.

Висновки. Проведений кореляційний аналіз між індивідними якостями вчителя фізичної культури і показниками професійної надійності дозволив виявити цілу низку зв'язків. Так, учителі, які мають кращі функціональні можливості дихальної системи, характеризуються вищими результатами мовленнєвої самовіддачі. Водночас, це негативно відображається на показнику ефективності, моторній щільності уроку та призводить до зменшення функціональної самовіддачі. Також встановлено позитивну залежність між функціональною самовіддачею вчителя на уроці і його морфологічним показником (індексом розвитку мускулатури). Встановлено прямий зв'язок між мовленнєвою самовіддачею вчителя на уроці і його віковими даними.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Виявлені залежності між індивідними якостями вчителя і показниками професійної надійності відкривають нові можливості для розробки авторської методики і побудови педагогічної системи щодо формування професійної надійності в майбутніх вчителів фізичної культури в процесі фахової підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания / под редакцией А. А. Бодалева – М. : Издательство “Институт практической психологии”, Воронеж : НПО “МОДЕК”, 1996. – 384 с.
2. Бодров В. А. Информационный стресс : учебное пособие для вузов / В.А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2000. – 352 с. – (Современное образование).
3. Бодров В.А. Психология и надежность: человек в системах управления техникой / В.А. Бодров, В.Я. Орлов – М. : Институт психологи РАН, 1998. – 288 с.
4. Гримак Л.П. Психические состояния и надежность деятельности оператора / Л.П. Гримак, В.А. Пономаренко // Вопросы кибернетики: эффективность деятельности оператора. М.: Наука, 1982. С. 145–156.
5. Небиліцин В.Д. Темперамент. / В.Д.Небиліцин // Психологія індивідуальних відмінностей. Тексти. – М. : Видавництво МГУ, 1982. – С. 153 – 159.
6. Психология здоровья : учебник для вузов / [Августова Л.И., Ананьев В.А., Березовская Р.А. и др.] ; под ред. Г.С. Никифорова. – СПб. : Питер, 2006. – 607 с. – (Серия “Учебник для вузов”).
7. Пушкин В.Г. О морально-психологической надежности личности / В.Г. Пушкин // Социальная психология и философия. Выпуск 1. Л., – 1971. – С. 164–176.
8. Северина Л.В. Субъективные детерминанты функциональной надежности

деятельности операторов энергосистем : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / Людмила Владимировна Северина ; Ярославский государственный университет. – Ярославль, 2004. – 28 с.

9. Смирнов Б.А. Надежность оператора и системы “человек – машина” / Б.А. Смирнов // Основы инженерной психологии. Под ред. Б.Ф. Ломова. 2-е изд. М. : Высшая школа, 1986. – С. 324–346.

10. Уакиев В.С. Проблемы формирования социальной надежности советских военных специалистов в условиях НТР : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.02 / Валерьян Савирович Уакиев; Военно-политическая академия. – М., 1991. – 22 с.

11. Чесноков А.В. Акмеологические аспекты в процессе профессиональной подготовки педагогов физической культуры / А.В. Чесноков, Н.И. Баранова // Вестник Томского государственного педагогического университета. Серия : Педагогика (Физическая культура и спорт). – 2007. – Вып. 5 (68). С.40-42.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2017